

WILLEM SCHINKEL

Over nut
en nadeel van
de sociologie
voor het
leven

BOOM | AMSTERDAM

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2014

© Willem Schinkel, Rotterdam 2014

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bart van den Tooren

Verzorging binnenwerk: image realize

ISBN 978 90 8953 414 9

NUR 730, 756

INHOUD

Voorwoord	9
1 Abstractie en ketterij	15
2 De moderniteit van de sociologie	21
3 Socioloog: flaneur van het sociale	39
4 Denklijnen	49
5 Schizotopie	91
6 De verbeelding van de moderniteit: de grote horizontalisering	99
7 De verbeelding van de moderniteit: het principe 'staal'	107
8 Kritiek, ketterij, kunst	127
Dankwoord	139
Noten	141

Voor Daniel

VOORWOORD

Dit essay is een bewerking en uitbreiding van de oratie die ik in mei 2014 uitsprak aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ik opende die openbare lezing met een citaat van Alfred North Whitehead waarmee ik kan instemmen: ‘Het zou het voornaamste doel van een universitair hoogleraar moeten zijn om zich in zijn eigen ware aard te presenteren – dat wil zeggen, als een onwetend mens, denkend, actief gebruik makend van zijn beperkte kennis.’¹ De ervaring van *ignorance* is er een die, denk ik, breed gedeeld wordt aan de universiteit. Wie een zekere intellectuele bagage heeft, door jarenlang gelezen te hebben en het denken, alleen of samen met anderen, actief te hebben gepraktiseerd, die kent het type socratische ervaring te weten dat men niet veel weet. Hoewel de universiteit bescheidenheid niet beloont – eerder het tegendeel – en hoewel Socrates’ (on)wijsheid al te vaak arrogant belerend overkomt, is de geleerde onwetendheid, zoals Cusanus het verwoord heeft, een grondtrek van de hoogleraar die in staat is – en dat is vaak maar zelden – werkelijk zijn of haar weten te ervaren op een manier die zelf niet op die manier tot het domein van de ‘kennis’ behoort.

Het is wat wrang dat niet lang na mijn oratie een reorganisatie van de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de Erasmus Universiteit aanleiding lijkt te zijn om het theorieonderwijs voor studenten dat aan mijn leerstoel gekoppeld is terug te schroeven, voor de zoveelste keer in de afgelopen tien jaar. Het is een teken van onze tijd dat het denken niet langer expliciet gehuisvest kan worden, maar elders plaats moet zoeken. Het gevolg is, als we niet uitkijken, dat onze studenten door een *ongeleerde* onwetendheid gekenmerkt worden. Want wat is onderwijs? Ik beschouw onderwijs als *een existentiële transformatie in het medium van het denken*. En denken, om een bewust tautologisch

element in deze omschrijving van onderwijs aan te brengen, is altijd een *leren-denken*. Onderwijs is niet het overbrengen van kennis of het aanleren van ‘vaardigheden’ die goed bij *audits* passen en dus *accountability* verzorgen. Om nogmaals Whitehead als voorbeeld te nemen: ‘Voor zover het gaat om het slechts overbrengen van informatie heeft geen enkele universiteit enig bestaansrecht gehad sinds de popularisering van de boekdrukkunst in de vijftiende eeuw.’ Zodra onderwijs niet langer een existentiële transformatie in het medium van het denken is, is het een hol apparaat van een instrumentele orde die in laatste instantie niet het leven, maar de extractie van surplus – economisch, esthetisch – uit het leven als effect heeft, en steeds vaker ook letterlijk beoogt. Voor mij is dit alles reden te zoeken naar nieuwe denkbeuzingen. Op een perverse manier lijkt dat wel weer precies op de manier waarop het sociale leven zichzelf steeds opnieuw huisvesting, omvatende containers als ‘samenleving’ verbeeldt.

Omdat dit essay gebaseerd is op mijn oratie, en omdat het beoogt de categorie van de ervaring, van wat traditioneel ‘empirie’ heet, centraal te stellen, zal ik me regelmatig op mijn eigen ervaring beroepen. Dat doe ik ook om alle schijn van neutraliteit te vermijden (een ‘neutrale’ tekst; het lijkt me vreselijk!), zodat alles wat ik aanvoer gekwalificeerd kan worden als mijn ervaring en aanleiding kan zijn voor andere ervaringen.

Veel belangrijker nog dan de beperktheid van het weten ten opzichte van de onmetelijkheid van het intellectuele archief, is de ervaring van het in de wereld zijn. Dat is, wat mij betreft, een ervaring die behelst dat de wereld complexiteit bevat die zich nooit zal laten temmen en die zich nooit zal laten kennen. Complexiteit heeft een ‘fractal’ karakter, en met iedere kennisproductie wordt onwetendheid vermenigvuldigd. Het dagelijks leven drukt die ervaring van complexiteit vaak weg – en terecht, ze zou alles in de weg gaan zitten – en het leven speelt zich doorgaans af in abstracte mallen waarin complexiteitsvragen vermeden worden door met bestaande complexiteitsreducties te werken. Soms overvalt een mens een ervaring van complexiteit. Dan blijkt dat we

als mens niet zo gefixeerd en gelokaliseerd zijn als het dagelijks leven doet vermoeden, dat ervaringen ons plotseling mee kunnen spoelen en we met beide handen het hekwerk van het dagelijks leven moeten vastpakken om niet naar duistere plaatsen af te drijven. Er zijn ook manieren om minder bedreigende complexiteitservaringen te hebben. Wetenschap en filosofie zijn, in potentie, plaatsen en praktijken van getemde complexiteitservaring, waar complexiteit zowel gereduceerd wordt als paraat wordt gehouden in de vorm van alternatieven. Dat is waarom de ervaring van *ignorance* goed is voor een wetenschapper of een filosoof (ik plaats mijzelf aan beide kanten).

Het is met geleerde onwetendheid dat de abstracties van het dagelijks leven bevestigd worden in wetenschap en filosofie. Waarom eigenlijk? Wat is er mis met de complexiteitsreducties die het dagelijks leven ons biedt? Wat is er mis met het idee dat iedereen mens is, lid van een samenleving, onderdaan van een staat, opererend op markten? Mijn antwoord, op dit moment, en ik geef toe dat het wat gnostisch klinkt, is dat er niets mis mee is en dat er alles mis mee is. Complexiteitsreducties zijn nuttig, maar ze zijn ook machtige manieren van besturen en beheren die kritisch bevestigd moeten worden. Veel van mijn werk in de afgelopen tien jaar is gericht geweest op het bevestigen van een omvattende abstractie – ‘de samenleving’ of ‘de maatschappij’ (ik behandel ze hier als equivalent, omdat ik geïnteresseerd ben in hun effecten en minder in wat zij op zichzelf zouden betekenen) – die als een mal werkt waarbinnen bepaalde vormen van leven floreren, maar andere vormen worden weggedrukt. Ik bedoel daarbij letterlijk vormen van leven, als in individuele lichamen, maar ik bedoel het ook in de overdrachtelijke zin van collectieve levensvormen die via het medium ‘samenleving’ in een hiërarchie worden geplaatst. En ten slotte bedoel ik het in die zin dat bepaalde ervaringen mogelijk zijn binnen het alledaagse medium ‘samenleving’, terwijl andere ervaringen erdoor in de verdrinking raken – bijvoorbeeld die van een samenleving-overstijgende verbondenheid, van connectie met ‘niet in de samenleving geïntegreerden’, van een collectieve niet-gemeenschappelijkheid of van een continuïteit

met ‘de natuur’. Soms is mij verweten dat ik beweer dat ‘de samenleving niet bestaat’. Misschien heb ik soms dingen gezegd of geschreven die zo triviaal zijn, maar de uitspraak dat de samenleving niet bestaat is even triviaal als de uitspraak dat de samenleving wel bestaat. Zoals bij alle ontologische claims (daaronder versta ik hier claims omtrent het bestaan van het een of ander), ligt de bewijslast hier bij degenen die beweren dat het betreffende ding bestaat. Daarbij is het vooral de vraag *hoe* ‘samenleving’ (in dit geval) bestaat. Vaak blijven ook sociale wetenschappers en sociaal filosofen dan angstvallig stil, omdat ‘samenleving’ voor hen vaak ook niet meer betekent dan ‘omvattend kader waarbinnen onderzoek plaatsvindt’. Wanneer collega’s dus hartstochtelijk pleiten voor het bestaan van ‘de samenleving’ maken ze haar zowel te groot als te klein. Ze maken haar te groot, omdat ze er een omvattende container van het sociale van maken die het kader vormt waarbinnen ze hun eigen werk definiëren zonder al te veel verder definitiewerk te verrichten. En ze maken haar te klein, omdat ze er zo’n abstractie van maken dat alle concrete effecten die ‘samenleving’ heeft, en die zich bijvoorbeeld uiten in de asymmetrisering van levenskansen (weer in de meervoudige zin van ‘leven’ die ik zojuist al gebruikte), op de achtergrond raken. Ze worden overwegend gezien als effecten van processen *binnen of tussen* ‘samenlevingen’ – dat geldt ook wanneer het om veronderstelde effecten van ‘de globalisering’ gaat. Wat ik in dit essay het nadeel van de sociologie voor het leven noem, bestaat uit de verbeelding van abstracties waar de sociologie zo vaak aan bijdraagt en waarmee de machtsmallen van het leven bestendig worden. Het nut van de sociologie voor het leven ligt ook in een vorm van verbeelding, maar ditmaal een verbeelding die alternatieven biedt voor abstracties. Daartoe is veel minder een beschrijvende verbeelding nodig dan een speculatieve verbeelding.

Er zijn veel manieren om alledaagse abstracties te bevragen, en ik denk niet dat er een geprivilegieerde manier is. Ik heb zelf altijd veel gehad aan het ontwikkelen van nieuwe concepten, waarvoor soms nieuwe woorden nodig waren. Dat is me niet altijd in dank afgenomen. Een standaardreactie is doorgaans dat de dingen toch ook in

gewone woorden gezegd moeten kunnen worden. Maar juist in de analyse van het 'gewone' en haar asymmetriserende effecten is dat natuurlijk niet het geval. Dat is waarom alle wetenschap – de natuurwetenschap misschien doorgaans nog wel meer dan de sociale wetenschap – nieuwe concepten en nieuwe woorden uitvindt, omdat alleen daarmee op nieuwe manieren toegang gekregen kan worden tot de wereld. En ten slotte doet de gewone taal niet anders: ze ontwikkelt zich voortdurend middels nieuwe concepten en nieuwe woorden. Wie teruggeroepen wordt tot 'gewone taal' wordt teruggefloten door de macht. Maar gelukkig heeft taal het kenmerk dat iedere talige communicatie zowel aangenomen als afgeslagen kan worden. In het laatste geval kan creatief gewerkt worden aan nieuwe taal. Nieuwe woorden en soms nieuwe concepten kunnen als tegenaanbod gedaan worden. Concepten vind je niet zomaar uit. Er is een sterke historische oriëntatie voor nodig. De begripsgeschiedenis, de ideeëngeschiedenis, de werkingsgeschiedenis van concepten, de ontwikkeling van discoursen en épistèmes, de evolutie van sociale semantiek en zelfs eenvoudige (hoewel verre van eenvoudig!) de etymologische geschiedenis van concepten zijn voor mij altijd belangrijke inspiratiebronnen. De basis van alles is een filosofische en theoretische vragende houding, die mede door onophoudelijk lezen gesitueerd wordt en die de diepte en de breedte in gaat. Het is voor mijzelf belangrijk dat de grenzen tussen academische disciplines daarbij niet de grenzen van mijn eigen archief vormen. Het vaak ongericht en ook ongegeneerd parasitair lezen en gebruiken van sociologie, filosofie, antropologie, economie, wetenschapsstudies, biologie, systeemtheorie, geschiedenis, cultuurwetenschappen, *visual studies*, esthetiek en kunstwetenschappen geven de belangrijkste voorwaarde voor het werken aan concepten: creatief combinatievermogen. Een persoonlijk archief moet een associatiemachine zijn om echt van nut te zijn. Tevens belangrijk, en recentelijk in toenemende mate, zijn etnografische studies van (meestal) hedendaagse praktijken. Door zelf etnografisch onderzoek te gaan doen, ben

ik nog meer gaan beseffen hoezeer ook concepten mobiel zijn en hoezeer ze materieel gemedieerd zijn.

Combinaties maken is niet altijd makkelijk, paradoxaal genoeg omdat er zoveel is waarmee gewerkt kan worden, terwijl het niet gaat om het tot stand brengen van willekeurige combinaties. Wat ik in dit essay vooral duidelijk wil maken is dat het van groot belang is om een meer speculatieve manier van denken te bezigen. Om de complexiteit in en achter alledaagse abstracties middels nieuwe concepten op nieuwe manieren tegelijk ervaarbaar en reduceerbaar te maken, is het van belang speculatieve connecties te maken. De wereld doet dat voortdurend. We noemen dat dan bijvoorbeeld 'evolutie'. Wie het werken aan concepten ziet als een manier waarop de wereld zichzelf ontvouwt, wie dus het denken over het leven als een modus van het leven zelf beschouwt, moet beseffen dat het leven zichzelf voortdurend verleidt met speculatieve innovaties. Zo kan taal performatief werken, kan aanbod vraag creëren, kunnen politieke beslissingen hun eigen legitimiteit creëren en kunnen kunstwerken onvermoede deuren in de wereld openen. In zo'n wereld is het zaak je als socioloog en filosoof vooral niet te beperken tot het beschrijven of het verklaren van het bestaande, dat al dood is op het moment dat het beschreven wordt. Daarin ligt het nadeel van de sociologie voor het leven, in het met werkelijkheidsbeschrijvende of -verklarende pretenties reproduceren van abstracties waarvan de werkelijkheid niet onafhankelijk van beschrijvingen en verklaringen bestaat. Veel nuttiger is het opties aan te bieden voor toekomstige oriëntatie. Opties die speculatief zijn, maar die de belofte bevatten dat de abstracties waarin de complexiteit van de wereld gevangen wordt, in de toekomst misschien minder gewelddadig kunnen zijn. Dat is wat mijn werk drijft. Dit essay is een poging die gedachte verder uit te vouwen.

